

TRANSMISSIV YOKI TABIIY O'CHOQLI PARAZITAR KASALLIKLAR

Tilavoldiyeva D.X.

“Tibbiy biologiya va kimyo” kafedrası assistenti

Rahimova D.A., Vaxobova G.M

Davolash ishi yo'nalishi 1-kurs talabalari

“Central Asian Medical University” Tibbiyot universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada transmissiv yoki tabiiy o'choqli parazitlar kasalliklarining turlari, ularni yuzaga kelish sabablari hamda ushbu kasalliklar bilan bo'liq bo'lgan parazit organizmlar haqida ma'lumotlar berilgan. Parazitlar kasalliklarini oldini olish va davolash choralari ko'rsatilgan.*

Kalit So'zlar: *Parazitotsenoz, antogonistik, invaziya intensivligi, askaridoz, ankilostomidoz, Zoonozlar, Antropozoonoz, Antroponoz, bezgak, tif, virusli ensefalit, leyshmanioz, tripanasomoz.*

Parazitlar xo'jayinlariga turlicha ta'sir ko'rsatadi va ularda har xil kasalliklarni keltirib chiqaradi. Hayvonot dunyosi keltirib chiqaradigan kasalliklar invazion yoki parazitlar kasalliklar (asosan parazit chuvalchanglar, o'rgimchaksimonlar, hasharotlar hamda bir hujayrali hayvonlar tomonidan qo'zg'atiladigan kasalliklar) deyiladi, o'simliklar dunyosi keltirib chiqaradigan kasalliklar esa infeksiyon kasalliklar deyiladi (viruslar, bakteriyalar, zamburug'lar).

Xo'jayinning bitta organi yoki butun organizmida joylashgan parazitlar yig'indisiga – parazitotsenoz deyiladi va u yerdagi o'zaro munosabatlar sinergetik (bir-birini to'ldiruvchi) yoki antogonistik (qarama-qarshi) xarakterga ega bo'ladi. Xo'jayinda bir nechta parazit bo'lsa (parazitotsenoz), parazitlarning umumiy patogenlik xususiyati yanada ortadi. Parazitlarning patogenlik ta'siri ko'p omillarga ya'ni, parazitning turiga, tanada tarqalishiga, invaziya intensivligiga, xo'jayinni fiziologik xolatiga va hokazolarga bog'liq. Organizmdagi turli parazitlar xo'jayin organizmiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. M: askarida bilan zararlangan odamlarda bakteriyali dizinteriya juda og'ir o'tadi va qiyin davolanadi. Yoki aksincha askaridoz, ankilostomidoz bilan og'rikan kasallarda lyamblioz bilan kasallanish, gelmintlar bilan zararlanganlarga qaraganda 2-4 marta kamroq uchraydi. Turli gelmintlar bilan zararlangan odamlarda tuberkulyoz, Botkin kasalligi (sariq), qorin tifi va boshqa infeksiyon kasalliklar juda og'ir o'tadi.

Evolutsion taraqqiyot jarayonida parazitlar har xil xo'jayinlarda yashashga moslashgan. Shunga ko'ra ular keltirib chiqaradigan kasalliklar

nomlari ham turlicha bo'ladi.

1. Zoonozlar. Ayrim guruh parazitlar faqat hayvonlarda parazitlik qiladi va ular keltirib chiqaradigan kasalliklar zoonozlar deb ataladi (M: qushladagi bezgak kasalligi).

2. Antropozoonozlar. Odam va hayvonlar uchun umumiy bo'lgan parazitlar kasalliklar. Bunda tashuvchilar kasallik qo'zg'atuvchilarini hayvonlardan odamga va aksincha, odamdan hayvonlarga yuqtiradi (M: kanalar va hasharotlar turli gelmintozlarni, o'lat, leyshmanioz, tayga ensefaliti va boshqalarni yuqtiradi).

3. Antroponozlar. Kasallikning faqat odam organizmida kuzatilishi (M: trixomonoz, ichburug', bezgak, vabo va h.k.).

Invazion kasalliklarni har birini alohida nomlash uchun kasallik qo'zg'atadigan parazit avlodi nomini oxiriga "az", yoki "oz" qo'shimchasi qo'shiladi. M: Amyobalar keltirib chiqaradigan kasallik, amyobiaz, Ascaridalar avlodi vakillari qo'zg'atadigan kasallik askaridoz, Fasciola avlodi vakillari qo'zg'atadigan kasallik fastsiolyoz deb ataladi.

Parazitar kasalliklarni klinik belgilari turlicha bo'ladi. Kasallik belgilari yashirin (yopiq), namoyon bo'lsa ham turli boshqa kasalliklarga xos belgilarni paydo bo'lishi bilan kechadi:

- surunkali charchash;
- ishtahani o'zgarishi (yomonlashuvi);
- asabiy bo'lib qolish;
- ovqat hazm qilish sistemasidagi buzilishlar (ko'ngil aynashi, qayt qilish, ich qotishi, ich ketishi, qorin dam bo'lishi, gaz hosil bo'lishi);
- so'lak oqishi;
- anemiya, qondagi o'zgarishlar (eyzinoz, SOE ortishi va boshqalar);
- to'qimalarda va suyaklarda og'riq;
- bosh og'rig'i;
- uyqusizlik;
- davriy harorat oshishi (37-38° C);
- gipovitaminoz;
- teridagi belgilar;
- allergik o'zgarishlar;
- nafas olish yo'llari kasalliklari (bronxit);
- uyquda tish g'chirlatish va boshqalar.

Parazitar kasalliklar klinik belgilarini xilma-xilligi bilan ham xarakterlanadi. Bular asosida parazitning biologik xususiyati yotadi. U avvalo parazitni xo'jayinning qaysi organ va to'qimasida joylashganligi bilan bog'liq bo'ladi.

Akademik Ye.N.Pavlovskiy ta'rifi bo'yicha kasallik qo'zg'atuvchilari odam va hayvonlarga qon so'ruvchi bo'g'imoyoqlilar orqali o'tsa bunday kasalliklar transmissiv yoki tabiiy o'choqli kasalliklar deyiladi. Tabiiy o'choqli kasalliklarning tarqalishida bo'g'moyoqlilarning ahamiyati nihoyatda katta. Bo'g'moyoqlilarni qon so'ruvchi parazitligidan ko'ra kasallik qo'zg'atuvchilarini sog'lom odam va hayvonlarga yuqtirishi xavfli hisoblanadi. M: bezgak, tif, virusli ensefalit, leyshmanioz, tripanasomoz.

Transmissivus - lotincha so'z bo'lib, olib o'tish, tashib o'tish, o'tkazish degan ma'nolarni anglatadi. Transmissiv kasalliklarni qo'zg'atuvchilarini tabiatda manba (makon) lari mavjud bo'ladi.

Akademik Ye.N. Pavlovskiy va uning shogirdlari Sobiq Ittifoqning turli mintaqalarida parazitlarni murakkab sirkulyatsiya jarayonlarini o'rganish hamda odam va hayvonlarda ko'p uchraydigan kasallik qo'zg'atuvchi va tarqatuvchilarini kompleks ekologo-parazitologik tomondan tatqiq qilish maqsadida juda katta hajmdagi ishlarini olib borishgan. Tadqiqotlar natijasida transmissiv kasalliklarni tabiiy o'choqli ekanligi haqida ta'limot yaratildi.

Transmissiv kasalliklarni tabiiy o'choqlari u yoki bu geografik mintaqalarga moslashganligi bilan xarakterlanadi (M: o'rmon zonalarida kana ensefaliti, cho'l zonalarda tif, o'lat (chuma) o'choqlari, kesilgan o'rmon, quruq o'tloqlarda, sharqiy zonalarda yapon ensefaliti, issiq yarim cho'l, cho'l zonalarda esa teri leyshmaniozi va boshqalar uchraydi).

Tabiatda odam va hayvonlar yashamaydigan (M: tayga, tundra, cho'l, sahro) joylarda ma'lum bir kasalliklarning manbalari uchrab turadi va ular tabiatda uzoq vaqt saqlanadi. Ana shunday joylarga odamlar yoki hayvonlar borib qolsa bu kasalliklar yuqishi mumkin. Transmissiv kasalliklarni odam va hayvonlarga yuqishi uchun:

I - kasallik qo'zg'atuvchisi (infektsion, invazion parazitlar);

II - kasallik qo'zg'atuvchilarini o'z tanasida saqlab yuruvchi umurtqali hayvonlar (tabiiy rezervlar);

III - kasallik qo'zg'atuvchilarini yuqtiradigan ektoparazitlar (bo'g'moyoqlilar) bo'lishi shart.

Leyshmaniozda - kasallik qo'zg'atuvchilari -leyshmaniyalar, tabiiy rezervlari – kemiruvchilar(qum kalamushlari, yumronqoziqlar), tashuvchilari - iskabtoparlar (Flebotomus avlodi).

Parazitar kasalliklar qo'zg'atuvchilarini yuqtirish yo'llari turlicha. Ularni asosiylari quyidagilar:

1. Kontaktli (parazitlar kasal hayvonlardan sog' mollarga, ular birga boqilganda va molboqarlar orqali, trixomonadalar va boshqalar). Kontaktli

o'z navbatida passiv va faol bo'ladi (passiv-trixomonadalar jinsiy yo'l orqali, faol: shistosomalarning lichinkalari faol teri orqali o'tishi). Kasallik qo'zg'atuvchilari kasallangan organizmlar bilan to'g'ridan-to'g'ri kontakt orqali yuqadi (qichima, tif, toksoplazma va boshqalar).

2. Aerogenli - qo'zg'atuvchilar (havo yo'li) nafas yo'llari orqali yuqadi (gripp, toksoplazmoz, tuberkulyoz, pnevmosistoz).

3.Suv orqali - kasallik qo'zg'atuvchilari bilan ifloslangan suv iste'mol qilish bilan bog'liq (amyobali va bakteriyali dizinteriya, vabo(xolera), qorin tifi va boshqalar).

4.Alimentar yoki kasallik qo'zg'atuvchilari bilan zararlangan oziq ovqat mahsulotlari orqali (parazitlarning tuxum va lichinkalari chorva mollariga passiv holatda yem-xashak, suv, oraliq xo'jayini orqali oshqozon va ichakka tushadigan parazit chuvalchanglar, koksidiyalar, balantidiylar, toksoplazmalar va boshqalar).

5.Perkutan (teri orqali) yo'li bilan (ankilostoma lichinkalari, qon so'ruvchi bo'g'imoyoqlilar, piroplazmalar, tripanosomalar, onxoserka, parafilariya lichinkalarini teri orqali yuqtiradi). Transmissiv - kasallik qo'zg'atuvchilari qon so'ruvchi bo'g'imoyoqlilar orqali o'tsa (qon orqali) obligat transmissiv, qon so'ruvchilar ishtirokisiz o'tsa fakultativ transmissiv kasallik deyiladi (tulyaremiya, filyariatoz).

6. Burun teshigi, ko'z orqali (burun tomoq bo'kasi, telyaziya).

7. Transplasentar yo'l bilan. Ona qornida (ayrim parazitlar onadan bolaga kindik orqali o'tadi - neoaskaridalar, taksokaralar, toksoplazmalar, trixinellalar).

Qo'zg'atuvchi va tashuvchi o'rtasida uzoq davom etgan o'zaro munosabatlarni evolyutsion moslashuvi natijasida tashuvchilikning ikki xil yo'li kelib chiqdi: mexanik va spesifik yo'llari, bular quyidagicha amalga oshadi – inokulyativ (inokulatsiya –privivka), kontaminativ (kontaminatsiya –ifloslanish).

Inokulyatib usulda – kasallik qo'zg'atuvchilari terini teshib (ukol orqali) yuqtiriladi. Masalan: bezgak qo'zg'atuvchisi odamga bezgak chivinini chaqishi orqali o'tadi.

Kontaminativ usulda – kasallik qo'zg'atuvchilari oldin tashuvchilar organizmidan ular ekskrementi orqali chiqadi va xo'jayinni tanasiga tushib, o'zi faol kiradi yoki turli oziqalar orqali kiradi. Masalan: ichak parazitlari, gelmintlar tuxumlari turli pashsha, chivin, suvarak va boshqalarni xartumlari hamda panjalari orqali yuqadi.

Ko'pincha bular bir-birini to'ldiradi. Buday usulda yuqtirishga kombinativ yo'l bilan yuqtirish deyiladi.

1. Mexanik tashuvchilar organizmida kasallik qo'zg'atuvchilari

ko'paymaydi, rivojlanmaydi, ular yordamida bir joydan ikkinchi joyga o'tadi va ma'lum vaqt tashuvchilarda saqlanadi (pashshalar, tarakanlar).

2. Spesifik tashuvchilar. Ular organizmida kasallik qo'zg'atuvchilari ma'lum bosqichni o'taydi. Natijada tashuvchi va qo'zg'atuvchi o'rtasida ma'lum biologik bog' hosil bo'ladi va ular ma'lum tur, avlodga mansub bo'lishlari kerak. Masalan: bezgak parazitida - Anofeles avlodiga mansub bezgak chivini, leyshmaniyada - iskabtoparlar va hokazolar. Spesifik tashuvchilar kasallik qo'zg'atuvchilarini o'zlarida uzoq vaqt saqlaydilar.

Kasallik qo'zg'atuvchisi uzoq vaqt saqlanadigan organizm rezervuar deyiladi. Ba'zi bir kasalliklarda rezervuar bo'lib, odam (b: bezgak, toshkali, qaytalama tif) hisoblanadi. Boshqalarida hayvonlar rezervuar bo'ladi (yovvoyi hayvonlar tabiiy rezervuarlar hisoblanadi). Masalan: kemiruvchilar leyshmanioz, vabo, tulyaremiyani tabiiy rezervuari hisoblanadi. Antilopalar tripanosomozni tabiiy rezervuarlari, kanalar esa kanali qaytalama tif, kanali ensefalitni tabiiy rezervuarlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. "Tibbiy Biologiya" P.X.Xolokova.Q.Qurbonova.O.Daminov M.V.Tarinova Toshkent Zamin Nashr - 2020
2. www.avitsenna.uz
3. www.arxiv.uz
4. www.wikipedia.uz